

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

— 2-2021 —

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.
«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳририят ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

МАКСУДОВ Р.Х.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)
БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)
РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)
ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)
ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)
LEEDONG WOOK. (Жанубий Корея)
АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)
КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)
БАХОДИРХОҢОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)
БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)
КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)
ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)
ТОЖИБОВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)
ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)
ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)
РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)
ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)
ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)
ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)
ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)
АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)
ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)
ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)
ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)
ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)
АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)
СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)
МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)
ИСКАҢДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)
МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)
ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)
КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)
САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)
ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)
ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)
АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)
ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)
ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)
ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)
УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)
АШИРОВ А. (Ўзбекистон)
МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)
ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)
БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррир: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳлар: Шералиева Ж.
Мамаджонова М.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-80
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди: 02.07.2021

Қоғоз бичими: 60×84 1/8

Босма табағи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма № 49

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

М.Умурзақова	
Туркистонда ягона қишлоқ хўжалиги солиғининг жорий этилиши: муаммолар ва ечим	167
Ҳ.Жўраев, Х.Мадазимов	
Образли ибтидоий тасаввурлардаги муштарак жиҳатлар	170
М.Юсупова	
Ўзбек шеъриятида Навоий образи	172
Ю.Каримова	
“Лисонут-тайр” достонида фольклор аънаналари	175
М.Омонова	
Эркин Самандарнинг “Тангри қудуғи” тарихий романида аънавий мотив ва тимсолларнинг ўрни	179
Ҳ.Раҳматжонова	
Сатирада ижтимоий руҳ ифодаси	182
Ш.Каримова	
Девин Девис – шарқ адабиёти тадқиқотчиси	184
С.Олимжонов	
Роман поэтикаси ҳақида баъзи қарашлар (Улуғбек Ҳамдам ва Эрих Мария Ремарк романлари мисолида)	187
Д.Юлдашева	
Болалар шеърий матнларида мазмуний перцепциянинг ифодаланиши	191
Н.Умарова	
Навоий қўллаган рўмол тушунчали сўзлар этимони	194
И.Хабибжонов	
Форс-тожик тилидан ўзлаштирилган солиқ-божхона терминлари	197
А.Зинатуллина	
Ўзбек ва француз тилларидаги мураккаб гаплар ва уларнинг хусусиятлари	200
Н.Сабирова	
Социолингвистик тадқиқотлар ва уларнинг ривожланиш босқичлари	203
Д.Газиёва, М.Қўшматова	
Иборашунослик нуқтаи назаридан маданиятлараро ўзаро тушуниш хусусида	208
И.Деҳқонов	
Француз, ўзбек ва рус тилларида содда нутқнинг қиёсий таҳлили: таржимада лексик эквивалент топиш муаммоси	212
Д.Махаметова	
Хорижий тилни ўргатишда инновацион технологиялар	215
Х.Марипова	
Немис тилида фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятлари ва уларнинг синонимларини ўзбек тилида берилиши	219
Г.Сайдалиева	
Тилшуносликда абсолют синонимларнинг ўрни	222
С.Юлдашев	
Замонавий таълим тизими ва унинг омиллари	226
Ж.Оришев	
Таълим жараёнида лойиҳали таълим усулидан фойдаланиш афзалликлари	228
Ш.Арипов	
Ўғил болаларни оилавий муносабатларга тайёрлашда мактаб, маҳалла ва ота-оналар ҳамкорлиги	232
Н.Хошимова	
Гендер тили тадқиқида фалсафий қарашлар	236
А.Мухиддинов	
Тилнинг семантик майдонини когнитив тилшунослик доирасида талқин этилиши	239
ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ	
ИЛМГА БАХШИДА УМР	243

БОЛАЛАР ШЕЪРИЙ МАТНЛАРИДА МАЗМУНИЙ ПЕРЦЕПЦИЯНИНГ ИФОДАЛАНИШИ
ВЫРАЖЕНИЕ СМЫСЛОВОЙ ПЕРЦЕПЦИИ В ДЕТСКИХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ
EXPRESSION OF SEMANTIC PERCEPTION IN CHILDREN'S POETIC TEXTS

Юлдашева Дилафруз Махамадалиевна¹

¹Юлдашева Дилафруз Махамадалиевна

– Фаргона давлат университети, филология
фанлари номзоди, доцент.

Аннотация

Мазкур мақолада А.Обиджон, А.Акбарнинг айрим болаларга бағишланган шеърларидаги мазмуний перцепция болаларга хос гностик ҳиссиётини ифодалагани мисоллар орқали тадқиқ этилган.

Аннотация

В данной статье рассматривается семантическое восприятие в стихах А. Обиджона, А. Акбара, посвященных некоторым детям; примерах исследуется присущее детям гностическое чувство.

Annotation

In this article, the semantic perception in the poems of A.Obidjon and A.Akbar dedicated to some children is studied through examples that express the Gnostic feeling peculiar to children.

Таянч сўз ва иборалар: матн, мазмуний перцепция, нутқий фаолият, гностик ҳиссиёт

Ключевые слова и выражения: текст, смысловое восприятие, речевая деятельность, гностическое чувство

Keywords and expressions: text, semantic perception, speech activity, gnostic feeling.

Бадий матн яратувчиси бирор объект ҳақида сўз юритар экан, юқорида тилга олинган вербал тармоқ қонуни кўп ҳолларда матннинг ташқи тузилишида ўз ифодасини топади. Масалан, ўзбек шоирлари шеърларида қўлланган *Ошқовоқ полвон, мулла Бақлажон, уйқучироқ бир Тарвуз* (А.Обиджон), *қорачиққа сингган чехралар* (С.Барноев) каби бирикмалар бунга мисол бўла олади. Бу бирикмалар таркибидаги сўзлар ўз луғавий маъносидан кенгроқ тушунчани ифодалаб келади.

“Реал нутқий фаолият, – деб ёзади Е.С.Кубрякова, – ўзида шундай континуумни намоён этадики, унинг бир кутбида стереотип, клишеланган ва деярли автоматик равишда ҳосил бўлувчи нутқ ҳосил бўлади... Бу фаолиятнинг иккинчи кутбида эса новаторлик, ижод, маълум тўсиқлар чегарасини бузиш, неологизмлар яратиш ва ҳоказоларни кўриш мумкин”[1]. Олима бунда “... нутқ предмети сифатида шакланувчи бу мазмун инсон миёсида қандай тайёрланиши”ни текширишни энг муҳим вазифа сифатида қайд этади[1].

Боланинг нутқий фаолиятини юзага келтирувчи омиллар “эмоционал мулоқотга эҳтиёжмандлик”(К.Обуховский) асосида пайдо бўлади, яъни машҳур психолингвист Н.И.Жинкин томонидан қайд этилган

универсал предмет кодларининг оралиқ тил босқичига ўтиши натижасида ҳар бир шахс нутқий тафаккури ўзига хос тарзда воқеланади.

Француз тадқиқотчиси Серлнинг фикрича, “умуман олганда, инсон айтмоқчи бўлган ҳар қандай фикрини аниқ ва тўлиқ ифодалай олиш имкониятига эга[2]. Шундай бўлса-да, имплицитлик нутқий коммуникациянинг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб келган. Айниқса, бу хусусият бадий матн, хусусан, шеърий матн семантикасида яққол намоён бўлади. Бадий нутқни таҳлил этган кўплаб тадқиқотчиларнинг хулосасига кўра, матнда ифодаланган фикр қанчалик яширин бўлса, у шунчалик таъсир кучига эга бўлади [3].

Психологларнинг таъкидлашича, ҳиссиётларни бир неча турга ажратиш мумкин. Болалар ҳаётида гностик ҳиссиётлар етакчилик қилади[4]. Шу боис болаларга хос оғзаки ва ёзма матнларда ахборотни узатиш вазифаси устуворлигини сезиш мумкин. Л.С.Виготскийнинг сўзни фикрлаш феномени сифатида баҳолашини ҳисобга олсак, болаларнинг бадий адабиётида атроф-муҳитдаги воқеликлар катталар ёрдамида муайян сўзлар орқали идрок этилади. Болаларнинг фикрлаши кўргазмали таъсирчан ва кўргазмали

образли тарзда бўлади, шу боис болалар шеъриятида имплицитлик хусусиятидан кўра очкилик, эксплицитлик мавжудлигини кўриш мумкин.[5]

Масалан, А.Обиджоннинг “Сабзи”, “Тарвуз”, “Ўрик”, “Саримсоқпиез” каби шеърларида мева-сабзавотларнинг барча хусусиятлари образли таъсирчан ёритиб берилди: *Юпқагина пўстим бор. Далада кўп дўстим бор.*

Топишмоқда ёзиқман: Ўша “Олтин қозиқ”ман.

Ётсам ерга қапишиб, Думгинамдан тортишиб,

Ташладилар Ўрага... Салом Паловтўрага![6]

Шеърий матндаги олтин қозиқ перефразаси, паловтўра жонлантириши орқали болаларда образли тасаввур ҳосил қилади. “Анжир” номли шеърда эса айти шу меванинг гули кўринмаслиги ва шифобахшлиги таъсирчан ифодаланди:

Кеча-кундуз Ухламай Мева тугдим гулламай.

Мевам ўзи Гулчадир. Тилло рангли кулчадир.

Ўдаймайман, Сипоман. Кўп дардларга Шифоман.

Мени еса Муталлиб, Юрмас эди Ўўталиб. (А.Обиджон)

Таъкидлаш жоизки, гностик ҳиссиёт, яъни янги ахборотни билиш натижасида қониқиш ҳиссини туйиш болаларнинг инсон феноменидаги характерли хусусиятларидан бири саналади. Гностик ҳиссиётлар доимо янгиликни, янги ахборотни талаб этади[4]. Айниқса, оламни идрок эта бошлаган боланинг янгиликни ҳис этиши, ундан ажабланиш, ҳайратланиш туйғуси болаларга хос бўлган доимий ҳиссиётдир. Айти шу ҳиссиёт ўзбек болалар шеъриятида янгича йўналишларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Абдурахмон Акбарнинг “Уйқучининг тушлари” тўпламига кирган “Ўйин шеър”ида болаларга хос бўлган хусусият кичик ёшдаги бола сўзнинг маъноси, мазмун-моҳиятини аста-секин эгаллаши, болада тушунчалар асосида фикрлаш шаклланмаганлиги сабабли, у сўзни муайян нарса ва ҳодиса билан боғлашлиги кузатилади:

– Уйинг қаерда? – десам, –Дўмбирада, – деди у.

Елка қиссам, “ваҳ-ваҳ”лаб, Қулоғимни еди у.

– Дўмбира бу– дўмбира, Уни чалишар тўйда! –

Десам ҳам қотиб кулиб Мени қолдирди ўйда.

Кейин билсам, меҳмоннинг Гапи “ну ну”, “да” экан.

Манзили азим Тошкент, Қўйлиқ, дом№1 “а” экан. Юқорида келтирилган шеърий матндан кўринадики, гностик ҳиссиёт номаълум, яширин объектнинг моҳиятини англаш орқали маълум, таниш объектга хос белгиларни излаб топиш, кашф этишни тақозо этади. Гностик ҳиссиёт билиш жараёнининг кузатувчанлик босқичидаёқ пайдо бўлади. Бунга мисол сифатида Абдурахмон Акбарнинг “Ишбилармон” ёмғирвой” шеърий матнини реципиентга ўзгача таъсирини кўрсатиш мумкин:

Баланд томли уй қурди Қўшнимиз Турсун ака.

Иморатин устига қоқди янги тунука.

Ёмғирвой бўлса яна очайин деб рангини,

Бир кун томни ювди-ю, Чиқарворди зангини[7].

Бунда ёмғирдан сўнг туниканинг занглаши гностик ҳиссиёт бўлса, Ёмғирвойнинг тиришқоқлиги эса болаларда ўзи хос ижобий кайфиятни ҳосил қилади. Яна бир “Чўнтақдаги дарахт” номли шеър гностик ҳиссиятга таяниб яратилган.

Чўнтагимда дарахт бор, дея

Уртоғига мақтанар Даврон

Ажаб, Даврон рост сўзласа ҳам

Лофингни қўй, дер кулиб Омон...

Бирозгина фикр қилинг, сиз,

Зеҳнингизни ишлатинг андак.

Шунда билиб оласиз шаксиз,

Давронбойда борлигин данак[7].

Данақдан дарахт униб чиқиши, данақдан дарахтнинг нишонаси борлиги, болаларда гностик ҳиссиётни уйғотиб, тасаввурларини кенгайтиради. Г.Г.Молчанова бадий матннинг икки ўлчамли –эксплицит-имплицит тузилишга эга эканлигини эътироф этади. Гностик ҳиссиётни уйғотувчи бадий матннинг икки ўлчамли бўлиши табиийдир. Болаларга хос оғзаки матн саналган топшмоқлар матни албатта икки ўлчамли бўлади. Бунда топилиши зарур бўлган нарса буюм имплицит тарзда, муҳим белгилари эса эксплицит ҳолатда ифодаланди. Имплицитлик хусусиятига эга бўлган бадий матннинг эксплицит ифодага эга бўлган шундай матнга кўра ўқувчи ҳиссиётга кўпроқ таъсир этишини, бизнингча,

инсоннинг юқорида қайд этилган гностик эҳтиёжи билан изоҳлаш мумкин [9].

Имплицитлик ўқувчи шахсини матндаги яширин, концептуал фикрни англашга йўналтирувчи семантик ҳодиса экан, мутолаа жараёнида юзага келган мувофиқлик реципиент онгида объектив воқеликнинг бирор қисми ҳақида янгича муносабатнинг юзага келишига сабаб бўлади. Бунда реципиент муайян концепт моҳиятини тўғридан-тўғри эмас, муаллифнинг “айланма йўллари” орқали кашф этади. Масалан, Абдурахмон Акбарнинг “Танбеҳ” [7] номли шеърида реципиент танбеҳ концептини имплицит тарзда англайди.

Ўсиб эл хизматида

Бўламан деган одам,

*Қадрламоғи керак
Ўзгалар меҳнатин ҳам.
Ижод эса ўйинмас
Ёки кўнғил эрмаги.
Ҳақ деб ёнмоғи лозим
Мусаввирнинг юраги.
Гап нима ҳақдалигин
Тушунгандирсан, Асом?
Партага чизганлардан
Ҳеч вақт чиқмаган рассом!*

Ўқувчи юқоридаги матнни мутолаа қилиш жараёнида бир вақтнинг ўзида ҳам ташқи, вербал тузилишда ифодаланган ахборотни, ҳам ички, семантик тузилишда ифодаланган ахборотни қабул қилиши ва уларни ўзаро қиёслаб, матндаги концептуал мазмунни англаб етиши лозим бўлади.

Адабиётлар:

1. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986.
2. Хоанг Фэ. Семантика высказывания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIV. Компьютерная лингвистика. – М.: Прогресс, 1985.
3. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Т.: Фан, 2008.
4. Жмуров В.А. Большая энциклопедия по психиатрии. 2-е изд. – М.: Джангар, 2012.
5. Виготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М., 1956.
6. Обиджон А. Сайланма. – Т.: Akademnashg, 2017.
7. Акбар А. Уйқучининг тушлари. – Т.: Шарқ, 2006.
8. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста. – Т.: Фан, 1988.
9. Юлдашева Д.М. Использование зоонимов в колыбельной песне - «Алла», как аспект этнолингвистики. Актуальные проблемы гуманитарных и ..., 2013 - eLibrary.ru

(Тақризчи: А.Мамажонов – филология фанлари доктори, профессор).